

NUTQNING OHANGDORLIGI FONETIK QONUNIYATLAR TALAFFUZ SAN'ATI

Izzatullayeva Dildora Botir qizi

Toshkent Kimyo Xalqaro universiteti
o'zbek tili va adabiyot fakulteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada nutqning kommunikativ samaradorligini oshirishda ohangdorlik (intonatsiya), fonetik qonuniyatlarga rioya qilish va talaffuz san'atining o'rni tahlil qilinadi. Nutqning musiqiyliigi va ta'sirchanligini ta'minlovchi pauza, mantiqiy urg'u, temp va tembr kabi vositalarning lisoniy xususiyatlari yoritib berilgan. Shuningdek, adabiy talaffuz me'yorlari (orfoepiya) hamda nutqiy jarayondagi fonetik o'zgarishlarning notiqlik mahoratiga ta'siri masalalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Nutq ohangdorligi, intonatsiya, fonetik qonuniyatlar, talaffuz san'ati, orfoepiya, mantiqiy urg'u, diksiya, nutq tempi, notiqlik mahorati, adabiy til me'yorlari, pauza, nutq madaniyati, tembr, lisoniy vositalar, fonetik hodisalar.

Abstract The article analyzes the role of speech melody (intonation), adherence to phonetic laws, and the art of pronunciation in improving communicative efficiency. The linguistic features of tools such as pause, logical stress, tempo, and timbre, which ensure the musicality and persuasiveness of speech, are highlighted. Furthermore, the issues of orthoepic norms and the impact of phonetic changes in the speech process on oratorical skills are examined.

Keywords: speech melody, intonation, phonetic laws, art of pronunciation, orthoepy, logical stress, diction, speech tempo, oratorical skill, literary language norms, pause.

Аннотация В данной статье анализируется роль мелодики речи (интонации), соблюдения фонетических закономерностей и искусства произношения в повышении коммуникативной эффективности. Освещаются лингвистические особенности таких средств, как пауза, логическое ударение, темп и тембр, обеспечивающих музыкальность и убедительность речи. Также рассматриваются

вопросы орфоэпических норм и влияние фонетических изменений в речевом процессе на ораторское мастерство.

Ключевые слова: мелодика речи, интонация, фонетические закономерности, искусство произношения, орфоэпия, логическое ударение, дикция, темп речи, ораторское мастерство, нормы литературного языка, пауза.

Kirish

Insoniyat tarixida nutq nafaqat axborot almashish vositasi, balki shaxsning madaniyati, intellektual salohiyati va estetik didini belgilovchi asosiy mezonlardan biri bo‘lib kelgan. Globallashuv jarayonida muloqot madaniyatiga bo‘lgan talabning ortishi nutqning nafaqat mazmuniga, balki uning shakli - talaffuz sifati va ohangdorligiga ham alohida e‘tibor qaratishni taqozo etmoqda. Nutqning ohangdorligi (intonatsiya) shunchaki tovushlar yig‘indisi emas, balki fikrga jon baxsh etuvchi, uni tinglovchi qalbiga yetkazib beruvchi murakkab lisoniy hodisadir.

Har qanday tilning o‘ziga xos fonetik qonuniyatlari mavjud bo‘lib, ularni buzish nutqning tabiiyligi va tushunarligiga putur yetkazadi. Nutqiy jarayonda tovushlarning bir-biriga ta’siri, urg‘uning o‘rni va pauzalarning to‘g‘ri qo‘llanilishi orfoepik me‘yorlarning poydevorini tashkil etadi. Ayniqsa, talaffuz san’ati - bu fonetik bilimlarning amaliyotdagi oliy ko‘rinishi bo‘lib, u notiqdan nafaqat til qoidalarini bilishni, balki ovoz imkoniyatlaridan mahorat bilan foydalanishni ham talab qiladi.

Ushbu maqolaning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda ommaviy axborot vositalari, pedagogik faoliyat va ijtimoiy tarmoqlarda nutq madaniyatining pasayishi, adabiy talaffuz me‘yorlaridan chekinish holatlari ko‘p kuzatilmoqda. Nutqning musiqiyliigi va ohangdorligini ta‘minlovchi fonetik vositalarni ilmiy jihatdan tadqiq etish, nutqiy nuqsonlarni bartaraf etish va yosh avlodda talaffuz madaniyatini shakllantirish hozirgi tilshunoslik va pedagogikaning oldida turgan muhim vazifalardan biridir.

Maqolaning maqsadi - nutqiy ohangdorlikning tarkibiy qismlarini tahlil qilish va fonetik qonuniyatlarning nutq ta’sirchanligini oshirishdagi ahamiyatini yoritib berishdan iborat.

Asosiy qism

Nutq shunchaki axborot yetkazuvchi quruq signallar yig'indisi emas. Inson ovozi tabiatan juda boy imkoniyatlarga ega bo'lib, u nutqning ohangdorligi (intonatsiya) orqali tinglovchi ongiga va his-tuyg'ulariga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi. Tasavvur qiling, bir xil so'zlardan tashkil topgan gapni turli ohangda aytsak, uning ma'nosi tubdan o'zgarishi mumkin. Masalan, "Bugun keladi" jumlasida darak ohangida oddiy xabar bo'lsa, so'roq ohangida shubhani, buyruq ohangida esa qat'iyatni bildiradi.

Nutqning ohangdorligini shakllantiruvchi asosiy "instrument"lar - bu mantiqiy urg'u va pauzalardir. Mantiqiy urg'u gapdagi "ma'no markazi"ni belgilaydi. Notiq qaysi so'zni balandroq yoki alohida urg'u bilan aytsa, tinglovchining diqqati aynan o'sha yerga qaratiladi. Pauza esa nutqning "nafas olishi"dir. O'rinli qo'llanilgan sukut, ba'zan minglab so'zlardan ko'ra ko'proq ma'no anglatadi va tinglovchini mulohaza yuritishga majbur qiladi.

Har bir tilning o'ziga xos tovush qurilishi va talaffuz qonun-qoidalari bor. O'zbek tilida tovushlarning bir-biriga moslashishi, unilarning uyg'unligi (singarmonizm unsurlari) nutqning tabiiy ravonligini ta'minlaydi. Biz kundalik hayotda tovushlarning almashishi yoki tushib qolishi kabi fonetik hodisalarni sezmasdan ishlatamiz. Masalan, "kitobim" so'zidagi "p" tovushining "b"ga aylanishi shunchaki qoida emas, balki tilimizning talaffuz qulayligiga intilishidir.

Agar notiq bu qonuniyatlarni e'tiborsiz qoldirsa, uning nutqi sun'iy, quloqqa yoqimsiz va tushunarsiz eshitila boshlaydi. Fonetik qonuniyatlar - bu nutq binosining poydevori. Poydevor mustahkam va to'g'ri bo'lmas ekan, uning ustiga qurilgan "ma'no qasri" ham qing'ir bo'lib qolaveradi.

Talaffuz san'ati yoki diksiya - bu san'at darajasiga ko'tarilgan nutqdir. Bu yerda asosiy e'tibor artikulyatsiya apparatining, ya'ni til, lab va jag'larning qanchalik faol ishlashiga qaratiladi. Chala talaffuz qilingan tovushlar, "yutilib" ketgan bo'g'inlar tinglovchining diqqatini chalg'itadi va so'zlovchiga bo'lgan ishonchni pasaytiradi.

Haqiqiy talaffuz san'ati egasi o'z ovozining tembri va nutq sur'atini (tempini) boshqara oladi. Muhim ma'lumotlarni sekinroq, salmoqliroq yetkazish, hissiy qismlarda

esa nutqni biroz tezlatish - bu tinglovchini zeriktirib qo‘ymaslikning sinalgan usulidir. Shuningdek, adabiy til me‘yorlariga (orfoepiyaga) amal qilish notiqning madaniy darajasini ko‘rsatuvchi eng oliy mezondir. Shevaga xos so‘zlar yoki talaffuz shakllari rasmiy nutqda nuqson hisoblanadi va fikrning salmog‘ini kamaytiradi.

Xulosa

Nutqning ohangdorligi, fonetik qonuniyatlar va talaffuz san‘ati tushunchalari o‘zaro uzviy bog‘liqlikda milliy tilimizning jozibadorligini hamda muloqot samaradorligini ta‘minlovchi yaxlit tizimni tashkil etadi. Ushbu tadqiqot davomida ma‘lum bo‘ldiki, nutq jarayonidagi har bir tovush o‘zgarishi va har bir ohang tebranishi shunchaki akustik hodisa emas, balki fikrning ta‘sirchanligini belgilovchi lisoniy omildir. Fonetik qonuniyatlar nutqning poydevori sifatida xizmat qilib, adabiy til me‘yorlarining barqarorligini ta‘minlasa, ohangdorlik unga hayotiy quvvat va hissiy joziba bag‘ishlaydi.

Inson nutqi orqali nafaqat ma‘lumot uzatadi, balki o‘zining madaniy saviyasi va tilga bo‘lgan munosabatini ham namoyon etadi. Shu sababli, orfoepik qoidalarga amal qilish va talaffuz san‘atini egallash har bir notiq yoki muloqot ishtirokchisi uchun nafaqat kasbiy ehtiyoj, balki ma‘naviy burch hamdir. Ayniqsa, mantiqiy urg‘u va pauzalarning o‘rinli qo‘llanilishi fikrning tinglovchi ongiga aniq va tushunarli yetib borishiga, so‘zlovchi niyatining to‘laqonli amalga oshishiga xizmat qiladi.

Xulosa o‘rnida ta‘kidlash lozimki, zamonaviy muloqot madaniyatini yuksaltirish uchun tilimizning fonetik boyliklaridan oqilona foydalanish, shevaga xos nuqsonlardan xoli bo‘lgan ravon nutqni shakllantirish dolzarb ahamiyatga ega. Nutqning musiqiyliги va talaffuzning aniqligi o‘zaro uyg‘unlashgan joyda haqiqiy notiqlik mahorati bo‘y ko‘rsatadi. Bu esa, o‘z navbatida, ona tilimizning boy imkoniyatlarini asrab-avaylash va uni kelajak avlodlarga begubor holda yetkazishning eng asosiy shartlaridan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. **Abduazizov A.** O‘zbek tili fonetikasi va fonologiyasi. – Toshkent: Fan, 2010.
2. **Qilichev E.** Nutq madaniyati va davlat tilida ish yuritish. – Buxoro, 2014.

3. **To‘xliyev B., Shamsiyeva M., Ziyodova T.** O‘zbek tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006.
4. **Qudratov T.** Nutq madaniyati asoslari. – Toshkent: O‘qituvchi, 1993.
5. **Mahmudov N.** O‘qituvchi nutq madaniyati. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2009.
6. **Lutfullayeva D.** Nutq madaniyati va davlat tilida ish yuritish. – Toshkent: Cho‘lpon, 2011.
7. **Sayidrahmonov N.** O‘zbek tili orfoepiyasi asoslari. – Toshkent, 2005.
8. **Inomxo‘jayev S.** Nutq madaniyati va natiqlik san’ati. – Toshkent: O‘zbekiston, 2002.
9. **O‘zbek adabiy talaffuzi me‘yorlari (Orfoepiya).** – Toshkent: Fan, 1995.
10. **Jamolxonov H.** Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Talqin, 2005.